

Віталій Євстратов

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» - ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ XI-XII СТОЛІТЬ НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ

У статті зроблено аналіз поглядів істориків, літераторів східних, західних, південних слов'ян у процесі перекладів, вивчення змісту «Слова о полку Ігоревім», припущень щодо автора «Слова», досягнень археологів, краєзнавців Чернігівщини з вивчення історії Чернігово-Сіверщини в XII-XIII століттях.

Поему «Слово о полку Ігоревім» знайшов Мусін-Пушкін у 1800 році. Це було сенсацією. Поема визнана дорогоцінною пам'яткою культури східного слов'янства. З того часу вона вивчається істориками, літераторами й археологами. На Чернігівщині є один екземпляр «Слова о полку Ігоревім» видавництва 1800 року, який зберігається в Ніжинському державному університеті імені М.В.Гоголя. У бібліотеках Чернігова, Новгород-Сіверського, Ніжина зберігається велика кількість «Слова» різних років видання та роботи дослідників цього твору. Більшість з них вважає, що цей твір написано на Чернігово-Сіверщині. І з цим можна погодитись. «Слово о полку Ігоревім» зайняло почесне місце в середньовічному епосі, до якого належить «Пісня про Роланді» (Франція), «Пісня про нібелунгів» (Німеччина) та інші поеми середньовіччя. Частина істориків вважає, що зміст і значення «Слова» як геніального твору ще недостатньо досліджені.

П.П.Толочко складний період в історії східних слов'ян з 1185 по 1240 роки називає епохою «Слова о полку Ігоревім», оскільки в цій геніальній поемі відтворено трагедію походу Ігоря і одночасно звучить заклик до князів Русі об'єднатись і разом боротися проти ворогів. Тому цю епоху потрібно ще детально вивчати.¹

Б.А.Рибаків підкреслює, що в поемі через призму коротких мудрих сторінок автор ніби розстилає перед нами панораму великої рівнини Русі і показує становище земель від Карпат до низовини Волги, від Ільмень-озера до Чорного моря.² Наше завдання - всебічно вивчити події, пов'язані з життям і діяльністю слов'ян-сіверян в ту епоху середньовіччя.

Д.С. Лихачов твердить, що заклик в «Слові» до єдності доводиться не лише на прикладі невдалого походу князя Ігоря проти половців, але й розкриває широкий образ Руської землі, яка має велику кількість міст, річок, численне населення, безкраї простори рідної слов'янської землі.³

Краєзнавець О.П.Добруня вважає, що «Слово о полку Ігоревім» детально ще не вивчене, незважаючи на значну кількість публікацій по його змісту. Він пише: «Проте усі ми усвідомлюємо, що наші знання середньовічного твору без опанування мови оригіналу та історичних джерел надто схематичні і часто-густо наївні».⁴

На погляд М.К.Бойка та В.О. Євстратова, в XII столітті на Русі склались обставини, які призвели до значного її послаблення внаслідок посилення міжусобиць, про що говориться і в «Слові о полку Ігоревім». Вони вважають, що чим далі, тим більше руські князі не були готові ні до зовнішніх походів, ні до оборон-

© Євстратов Віталій Олександрович - доцент Української академії бізнесу і підприємництва.

них дій, бо держава поступово розпадалась на уділи, а їх володарі вдавалися до сепаратистських авантур заради слави й здобичі, розбиваючи військово-політичну монолітність Русі. До такої категорії належав і новгородський князь Ігор Святославович - майбутній герой «Слова о полку Ігоревім». Вони вважають, що зміст поеми, роль князя Ігоря в авантурному поході і його наслідки ще недостатньо вивчені.⁵

А.С.Орлов характеризує причину організації Ігорем походу на половців. Князь «возбудил ум крепостью своею и построил мужеством своего сердца, исполнившись воинственного духа, навел свои храбрые полки на землю Половецкую за землю Русскую... И сказал Игорь своей дружине: «Братья и дружина! Лучше ведь быть зарубленными, чем пленными, так сядем, братья, на своих борзых коней и поглядим на синий Дон».⁶ З цього можна зробити висновок, що князь Ігор не був упевнений у перемозі, але все ж вступив у битву і допустив фатальну помилку, згубивши своє військо. Ось чому вищезазначені історики, кожен з яких має свою точку зору на події на Русі, пов'язані з походом князя Ігоря на половців і його поразкою, що відтворені в «Слові о полку Ігоревім», вважають, що потрібно і далі проводити дослідження і розкрити всі сторони цієї трагедії.

«Слово о полку Ігоревім» зацікавило багатьох поетів, істориків починаючи з XIX ст. і продовжує цікавити і нині.

І. Франко в 1873 році зробив переклад «Слова» на українську мову. Він захопився поемою і часто у своїх творах проводив паралелі з її змістом. Особливо це проявилось у праці «Літописна основа «Слова о полку Ігоревім», де говориться про значення реальності опису історичних подій, осіб Чернігово-Сіверщини XII століття та в період походу князя Ігоря проти половців. Про великий вплив поеми на літературну діяльність І.Франка свідчить праця «Слово о Лазаревом Воскресении», в якій дано аналіз віршованого розміру «Слова» та зроблено висновки, що літераторам потрібно всебічно досліджувати староруські віршовані твори.⁷

М.Рильський приділив велику увагу точності перекладу «Слова о полку Ігоревім» на українську мову, який він зробив і видав книгою в 1939 році. Цей переклад був максимально наближеним до змісту оригіналу. Він не втратив актуальності і в наш час. М.Рильський використав «Слово» у творах «Чумаки» (1923), «Сіно» (1927), «Любов» (1936-1940 рр.). У період Великої Вітчизняної війни пише поему «Слово про матір-батьківщину», в якій є 10 посилань на патріотизм воїнів князя Ігоря, їх хоробрість, боротьбу за рідну землю. Ці ж ідеї звучать у творах «Зоря встає» (1941), «Чаша дружби» (1942), «Мати» (1944). У післявоєнний період М.Рильський продовжує звертатись до «Слова». Видає другий переклад поеми в 1950 році. На основі глибокого вивчення її змісту пише твір «Безсмертна пам'ятка».

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що М.Рильський був одним з тих, хто приділив велику увагу цьому твору. Над ним він працював понад 40 років.⁸

«Слово о полку Ігоревім» зацікавило поетів Білорусі. Першим його дослідником став Янка Купала. У 1919 році він зробив переклад твору на білоруську мову і зізнався, що в процесі роботи зжився з ним і навіть з'явилося відчуття, ніби особисто причетний до його написання.

Також перекладом поеми займалися білоруси М.Богданович, М.Герецький, Р.Бородулін.⁹

Велику увагу цьому твору приділили південнослов'янські поети, починаючи з першої половини XIX ст. і до наших днів.

Перший переклад «Слова» сербською мовою зробив Іован Хаджич-Світич, чорногорською - Петр Негош, словенською - Рейко Нахтігал, болгарською - Людмила Стоянова.¹⁰

Поемою зацікавилися польські літератори. Фольклорист Зоріан Доленга-Ходаковський досліджував «Слово», виходячи з його оригінальності та історичної правдивості. Це відбилося у його роботах «О словянстве в дохристианский период» (1818), і «Разыскания касательно русской истории» (1819).

Вивченням образу Бояна займались Ю.Словацький, Т.Заборовський. Переклади на польську мову «Слова» зробили А.Белевський, Б.Лепкий, Ю.Тувім. Переклад Ю.Тувіма є найбільш наближеним до оригіналу. Велику увагу він приділив аналізу причин патріотизму, єдності східних слов'ян у боротьбі за незалежність своєї землі і тому, як це було відтворено в «Слові о полку Ігоревім». Переклад вийшов з друку в 1950 році.¹¹

У журналі «Современник», 1854, № 2, с. 58 К.Д.Ушинський теж твердить, що похід князя Ігоря, його наслідки перш за все розхвилювали новгородсіверців. Писати з великою симпатією про учасників подій могла людина, близька до князя Ігоря.

З думкою К.Д.Ушинського перегукується сучасний дослідник П.П.Охріменко. Він підкреслює, що автор «Слова» розкриває суть загальноруського патріотизму й одночасно проявляє симпатії до Чернігово-Сіверської землі, її народу і князів Чернігово-Сіверщини - Мстислава, Романа, Ярослава. Автор переконаний, що «Слово» було написане на Чернігово-Сіверській землі близькою до Ігоря людиною, його наставником, учасником походу, автором Чернігово-Сіверського літопису.¹³

Багато працював над змістом «Слова» письменник С.М.Сергеев-Ценський. У статті «Русский язык» (1955) він підкреслює, що за старих часів вивчення російської літератури розпочинали з літопису Нестора-літописця «Повість минулих літ» та геніального твору «Слово о полку Ігоревім».

З метою глибшого вивчення змісту «Слова» С.М.Сергеев-Ценський вивчив старослов'янську мову, захоплювався поетичною красою поеми. До змісту «Слова» він звертався у працях «Патриотизм русских писателей», «Народ-герой», «Мужественные образы великих предков».¹³

Поет С.Єсенін приділяв велику увагу геніальному твору «Слово о полку Ігоревім». У 1918 році він писав у трактаті «Ключи Марии», що невідомий поет був надзвичайно талановитою людиною, в очах якої «мир отразится вечным, неколебимым деревом, на ветвях которого растут плоды дум и образов».¹⁴

Д.С.Лихачов відмічає, що Єсенін по-творчому засвоїв принцип організації художнього простору, в основі якого лежить середньовічне уявлення про світ, який «подчинен в сознании единой пространственной схеме, восхищающей, недробимой и как бы сокращающей все расстояния, в которой нет индивидуальных точек зрения на тот или иной объект, а есть как бы надмирное его сознание».¹⁵

Таким чином, ми бачимо, що східні, західні і південні слов'яни не залишилися байдужими до героїчного минулого Чернігово-Сіверської землі другої половини XII ст. і особливо боротьби проти половців, про що й говориться в поемі.

Сучасні історики теж не перестають цікавитись епохою середньовіччя на українській землі в період феодальної роздрібленості і особливо подіями XII ст. у взаємозв'язку з видатним твором «Слово о полку Ігоревім».

Частина з них намагається знайти джерело, яке б розкрило багатівкову таємницю: хто є автором цього літературного шедевру?

Історик П.С.Гончарук назвав «Слово» перлиною давньоруської художньої літератури. На його думку, «Розмови навколо авторства «Слова» не зменшують його цінності. Найголовніше, що «Слово о полку Ігоревім» написав наш співвітчизник, який бачив причину поразки Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича на р. Каялі в 1185 році».¹⁶

В.Топчій у статті «Таємниця автора «Слово о полку Ігоревім» (Гарт, № 52, 26 грудня 2008, с.11) приділив велику увагу аналізу поглядів дослідників, які роблять різні припущення стосовно автора «Слова о полку Ігоревім». І прийшов до висновку, що більшість з них переконала, що автор «Слова» є вихідцем з Новгород-Сіверського.

І.Багалій вважає, що опис природи, мова «Слова» близька до діалекту новгородсіверців. По-друге, автор з великою симпатією ставиться до Ольговичів і особливо Олега «Гориславовича», який брав участь у поході Ігоря в 1185 році.

Дослідник С.О.Андріанов відстоює версію, що автор поеми - чернігівець, який жив і діяв у період княжіння у Києві Святослава Всеволодовича.

М.Сокол твердить, що автором міг бути чернігівський воєвода Олестин Олексич чернігівського боярина Б.Просовича.

М.Шарлемань, І.Кобезев переконані, що поему написав князь Ігор. А.О.Домнін - що це був учасник походу, племінник князя Ігоря Станіслав Ольгович. На наш погляд, ця версія є найбільш реальною.

Л.Махновець і С.Пушик роблять припущення, що автором міг бути галицький князь Володимир Ярославович, брат дружини Ігоря Єфросинії.

Л.Дмитрієв вважає можливим автором професійного співака, близького до князя Ігоря.

Цією проблемою зацікавився російський дослідник В.М.Соловйов. Зважаючи на те, що в другій половині XII ст. на Русі особливо посилилась міжусобна боротьба між князями, наголошує він, не випадково в 1187 році з'явився твір «Слово о полку Ігоревім», зміст якого закликав до єдності Русі. Але, на жаль, ще невідомо, хто був автором поеми. На погляд В.М.Соловйова, це була високоосвічена людина, боярин і воєвода Петро Болеславич, який захоплювався літописанням.¹⁷

Дослідження продовжуються далі, і, можливо, ми так і не довідаємось, хто автор, але велика зацікавленість у пошуках імені автора, аналізі змісту «Слова», його значення як твору патріотичного, твору, в якому відтворена широка панорама подій на Русі в XII столітті, має актуальне значення на сьогодні. Цей твір використовується для виховання у нашої молоді патріотизму, поваги до минулого, любові до сучасного в житті і творчості українського народу, в розбудові незалежної України.

Відрадним є те, що вивченню історичного минулого і сьогодення України велику увагу приділяють історики, краєзнавці, літератори, археологи Чернігівщини. До таких ентузіастів можна віднести завідувача кафедри історії України і археології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка В.П.Коваленка. Він щорічно очолює археологічні експедиції по Чернігово-Сіверській землі і зробив великий внесок у дослідження стародавньої історії міст і сіл. Особлива його заслуга в тому, що на основі археологічних даних він встановив дату заснування м. Чернігова (VII ст.), підтвердив заснування Новгород-Сіверського (городища) VIII ст. та інших населених пунктів.

Поза його увагою не залишилась і повість «Слово о полку Ігоревім» та становище Новгород-Сіверської землі в X-XIII століттях. Це відтворено в його наукових працях.

В.П.Коваленко, даючи аналіз становища Чернігово-Сіверських земель у другій половині XII ст., зробив висновок, що цей період є періодом розквіту Чернігово-Сіверщини. Високий економічний потенціал цього краю дав можливість князю Ігорю Святославовичу здійснити похід у половецькі степи, і ця подія лягла в основу створення поеми «Слово о полку Ігоревім».¹⁸

В.П.Коваленко підкреслює, що Чернігово-Сіверське князівство утворилось як самостійне наприкінці XI ст., а досягло найвищого розвитку в другій половині XII - першій половині XIII ст. Новгород-Сіверський став столицею окремого князівства. Місто було перетворено на могутню фортецю, оточену захисною стіною з бійницями та широким ровом. Поруч з укріпленням дитинця було зведено укріплення навколо острогу.

В.П.Коваленко робить висновки, що все це дало можливість новгород-сіверським князям відігравати велику роль у середині XII ст. у Південній Русі і проводити незалежну внутрішню та зовнішню політику. Саме цей фактор і сприяв тому, що князь Ігор Святославович мав надію отримати перемогу над половцями в 1185 році.¹⁹

Археолог А.Л.Казаков, досліджуючи історичні події у Новгород-Сіверському князівстві в XII ст., певну увагу приділив відносинам Русі і Половецького ханства. Він вважає, що вивчення цих подій допомагає краще зрозуміти зміст «Слова о полку Ігоревім», у якому розкрито широку панораму духовного і морального сві-

ту, патріотизму сіверян, їх героїзм під час походу в 1185 році.²⁰

А.Л.Казаков вважає, що Новгород-Сіверський мав велике значення як бастион у боротьбі сіверян проти половецьких набігів. Уперше це місто згадане у «Повчанні» Володимира Мономаха (1096). Поселення поступово розширювалось і перетворилось у неприступну фортецю.²¹

У кінці XII ст. загальна площа міста дорівнювала 50 га. Готуючись до походу на половців у 1185 році, князь Ігор розраховував на боєздатність дружини і міцність Новгород-Сіверської фортеці.

Велику увагу А.Л.Казаков приділив аналізу розвитку економіки міста і Сіверської землі в XII-XIII ст. Він пише: «Ремесла виникли і розвивалися в містах Чернігово-Сіверської землі набагато раніше, але в XII-XIII ст. вони набувають вже розвинутого виробництва. Саме у XII ст. у зв'язку з розвитком товарних відносин різко підвищилась питома вага посадського ремесла».²² І це було важливим фактором, який сприяв походу князя Ігоря на половців у 1185 році.

Велику увагу краєзнавству приділяє декан історичного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка О.Б.Коваленко. Його заслуга - детальне вивчення історії розвитку Чернігово-Сіверської землі на основі літописів, які велися з XI ст. в Чернігові при князі Святославі Ярославичу, XII ст. - Чернігово-Сіверського літопису Всеволода, Ігоря, Святослава Ольговичів, Святослава Всеволодовича. Одночасно він здійснював дослідження поеми «Слово о полку Ігоревім».

Автор відмічає, що основною причиною написання цієї поеми невідомим автором була поразка князя Ігоря під час походу проти половців у 1185 році. «Слово» - заклик до єдності, збереження рідної землі від нападу ворогів.²³

У статті «Черниговское издание фрагментов «Слова о полку Игореве» О.Б.Коваленко приділив основну увагу діяльності у Чернігові в 1918 році книговидавництва «Сіверянська думка». У першій книзі, яка вийшла з друку в березні 1918 року, були фрагменти «Слова о полку Ігоревім» у перекладі на українську мову Т.Г.Шевченка. Автор вважає, що це мало велике значення, оскільки основна ідея поеми - заклик до єдності русичів в XII ст. По-друге, похід Ігоря проти половців - прояв патріотизму, боротьби за незалежність рідної землі. По-третє, переклад Т.Г.Шевченка (1860) фрагментів «Слова» на українську мову - повага до України і всього українського. Перший фрагмент перекладу називався «Передсвіту до вечора». Другий - «Плач Ярославни». Ці фрагменти увійшли до чернігівського видання з ілюстраціями, виконаними П.К.Дуденком.²⁵

Активним краєзнавцем є працівник Чернігівського обласного історичного музею ім. В.Тарновського С.А.Половнікова. Її дослідження друкуються в журналах, газетах. Вона бере участь у наукових конференціях з краєзнавства. Основну увагу звертає на вивчення стародавніх рукописів та літературних творів, у тому числі і поеми «Слово о полку Ігоревім». Основна проблема, над якою працювала автор, - «Слово» і Чернігівщина. Належну увагу приділила всебічному аналізу змісту поеми, її ідейній спрямованості та художньо-літературним цінностям.

С.А.Половнікова вважає, що одними із перших дослідників повісті були М.А.Максимович та К.Д.Ушинський, які навчалися у Новгород-Сіверській гімназії. Вони високо цінували поему як літературний твір світового значення.

С.А.Половнікова переконана в тому, що автором «Слова» була людина, яка мала тісний зв'язок з Чернігівщиною. Про це свідчить той факт, що в повісті використано 150 чернігово-сіверських діалектизмів.²⁵

Можна назвати ще багато краєзнавців Чернігово-Сіверської землі, які зробили вагомий внесок у дослідження рідного краю з найдавнішого періоду до наших днів. Це М.С.Чуприна, М.К.Бойко, К.М.Ячменіхін, Т.П.Демченко, Д.К.Гринь, В.О.Дятлов, О.В.Кухарук, С.А.Леп'явко, В.М.Половець, В.М.Шевченко, Л.В.Студьонова, О.П.Добриця, І.П.Костенко та багато інших.

Це свідчить про те, що у майбутньому з'являться нові наукові дослідження

«Слова о полку Игоревім», у яких ще глибше буде розкрито історичне значення поеми, її вплив на героїчні подвиги сіверян у XII столітті.

(Продовження буде)

1. Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. -К.: Наукова думка, 1987.-С.143.
2. Рыбаков. Русь в эпоху «Слова о полку Игореве» и его современники.-М. 1971. - С. 574.
3. Лихачов Д.С. Слово о полку Игореве: историко-литературный очерк//Слово о полку Игореве.-М.-Л., 1950. - С. 252.
4. Добриуня О.П. Чернігівські князі.-Чернігів.: «Десна», 1992. - С. 37.
5. Бойко М.К., Євстратов В.О. Нариси з історії Чернігівщини від найдавніших часів до наших днів . Вип. 1. Наш край у УІ-ХІІІ століттях.- Чернігів, 1997. - С. 70.
6. Орлов А.С. Слово о полку Игореве.- М.-Л., 1946. -С. 78-87.
7. Зайченко И.В. И.Я.Франко о «Слове о полку Игореве». Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Часть I. - Чернигов. -С. 68-69.
8. Крутиус В.П. «Слово о полку Игореве» в творческой биографии М.Рыльского. Новгород-Северску - 1000 лет. Тезисы докладов областной научно-практической конференции. - Чернигов-Новгород-Северский, 1989. - С. 107-109.
9. Ненадовец А.М. «Слово о полку Игореве» в переводе на белорусский язык. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Часть первая. - Чернигов, 1986. -С. 112-114.
10. Смольская А.К. «Слово о полку Игореве в южнославянских переводах. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.-Чернигов, 1986. -С. 116-117.
11. Радышевский Р.П. «Слово о полку Игореве» в Польше. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.-Чернигов, 1986. -С. 118-119.
12. Охрименко П.П. К проблеме авторства «Слова». Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Часть первая.- Чернигов, 1986. -С. 62-64.
13. Цыганник В.П. «Слово о полку Игореве» в публицистике С.Н.Сергеева-Ценского. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.- Чернигов, 1986. -С. 100-101.
14. Мекш З.Б. Традиции «Слова о полку Игореве» в творчестве С.Есенина 1917-1918 гг. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.- Чернигов, 1986. -С. 92-93.
15. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы., М.: 1979. -С.340.
16. Гончарук П.С. Історія України. Курс лекцій з найдавніших часів до початку ХХ століття.- К.: 2005. - С.95.
17. Соловьев В.М. Тайны Древней Руси.-М., Оникс, 2007.-С.261.
18. Коваленко В.П. Вотчина черниговских князей по летописной статье 1159 года (к постановке проблемы). Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.- Чернигов, 1986. -С. 22.
19. Коваленко В.П. Місто і округа в Чернігово-Сіверській землі у Х-ХІІІ ст. В кн. Україна і Росія в панорамі століть. Збірник наукових праць на пошану професора К.М.Ячменіхіна. - Чернігів.: Сіверянська думка, 1998. -С. 26.
20. Казаков А.Л. Посадская община в Чернигове в эпоху «Слова о полку Игореве» (к постановке проблемы). Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов.- Чернигов, 1986. -С. 24.
21. Казаков А.Л. Посад Новгород-Северского X-XIII вв. Новгород-Северску - 1000 лет. Тезисы докладов областной научно-практической конференции.-Чернигов. - Новгород-Северский, 1989. -С.30-31.
22. Казаков А.Л. Україна і Росія в панорамі століть. Збірник наукових праць на пошану професора К.М.Ячменіхіна. - Чернігів.: Сіверянська думка, 1998. -С. 36.
23. Коваленко А.Б., Коваленко Б.И., Яцура М.Т. Чернигов // В кн. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. Под. ред. Половца В.М.-К., Главная редакция Украинской советской энциклопедии. 1983. -С.101.
24. Коваленко А.Б. Черниговское издание фрагментов «Слова о полку Игореве» в переводе Т.Г. Шевченко. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.- Чернигов, 1986. -С. 57-59.
25. Половникова С.А. «Слово о полку Игореве» и Черниговщина. Черниговская областная научно-методическая конференция, посвященная 800-летию «Слова о полку Игореве». Тезисы докладов. Первая часть.- Чернигов, 1986. -С. 256.

В статье сделано анализ взглядов историков, литераторов восточных, западных, южных славян в процессе переводов, изучения содержания «Слова о полку Игореве», предположений относительно автора «Слова», достижений археологов, краеведов Черниговщины по изучению истории Чернигово-Северщины в XII-XIII веках.

In the article it has done the analyses of views of historians, specialists of East, West and South Slaves during translating, studying the content of "The word of Ihor's regiment", suppositions of archeologists, regional ethnographers of Chernihiv Region about learning the history of Chernihiv-Siverian land in XII - XIII centuries.

